

Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'ın Müdürü Mehmed Cevdet ve Feyz'ül Amim Fî Esrari't- Ta'lîm İsimli Risalesi

The Principal of Dâru'l-Muallimîn-i Sıbyân Mehmed Cevdet, and His Booklet of Feyz'ül Amim Fî Esrari't-Ta'lîm

Hatice AYAR

Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara,
Türkiye

Presidency of Religious Affairs,
Ankara, Turkey

öz

Osmanlı Devleti'nde usûl-i cedîd hareketinin etkisi ile açılan ilk mekteplerde görev alacak öğretmenleri yetiştirmek amacıyla Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân (1868) adıyla öğretmen okulu açılmıştır. Eğitim tarihi açısından önemli bir yere sahip olan bu okulun ilk müdürü uzun yıllar Maârif Nezâretinde muavinlik görevi üstlenmiş ve Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiyye'nin üyesi ve hocası olan Mehmed Cevdet'tir. Mehmed Cevdet'in dönemin önemli eğitim sorunlarından biri olan Osmanlı Türkçesi okuma yazmayı öğretmek amacıyla bir elifbâ hazırladığı hatta söz konusu elifbânın öğretim usulünün Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'da öğrenim gören öğretmen adaylarına öğretildiği bilinmektedir. Eğitim tarihi ile ilgili döneme ışık tutan bazı kaynaklarda çeşitli karinelere hareketle Elifbâ (1856) veya Elifbâ Risalesi'nin (1867) Mehmed Cevdet tarafından hazırlanmış olabileceği belirtilmektedir. Fakat yapılan araştırma neticesinde Mehmed Cevdet'in Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lîm (5. baskı 1874) isimli elifbâyı hazırladığı tespit edilmiştir. Bu araştırmanın amacı Mehmed Cevdet'in konu edildiği çalışmalarda "Elifbeci Cevdet Efendi" olarak anılmasına sebep olan elifbâsı ve öğretim usulü hakkında bilgi vermektir. Söz konusu elifbâda sıbyan mektebine devam eden öğrencilere önce Osmanlı Türkçesi okuma yazmayı öğretmek hedeflenmekte daha sonra Arapça okuyabilmek için gerekli olan işaret ve okuma kuralları öğretilmektedir. Elifbâdaki okuma metinlerinde iyi huylar ve fena huylar hakkında bilgi verilmektedir. Nitel yöntemin kullanıldığı çalışmada doküman analizi yapılmıştır. Araştırmada başta arşiv belgeleri olmak üzere birçok birincil ve ikincil kaynaktan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Eğitim Tarihi, Usûl-i Cedîd Hareketi, Osmanlı Türkçesi Öğretimi, Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân, Sıbyan Mektebi

ABSTRACT

A teacher training school was opened under the name of Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân (1868) to train the teachers to be employed in the first schools opened under the influence of usul-i cedîd movement in the Ottoman Empire. The first principal of this school, which had an important place in the history of education, was Mehmed Cevdet, who had been serving as the assistant in the Ministry of Education for many years, and who had been a member and teacher of the Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiyye. It is known that Mehmed Cevdet prepared a booklet to teach literacy in Ottoman Turkish, which was one of the important educational problems of those times, and even taught the teaching method of the alif ba for teacher candidates who studied at Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân. Based on various presumptions in some sources that shed light on the period on the history of education, it was stated that Alif ba (1856) or Alif ba Booklet (1867) may have been prepared by Mehmed Cevdet. As a result of the study, it was detected that prepared the alif ba named Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lîm (5th Edition, 1874). The purpose of the study was to provide data on the alif ba and teaching method, which caused Mehmed Cevdet to be referred to as "Elifbeci Cevdet Efendi" in previous studies. In this alif ba, it was firstly aimed to teach Ottoman Turkish literacy to students who attended primary school, and then the signs and reading rules necessary to be able to read the Qur'an were taught. In this alif ba, which includes warnings on how the subjects should be taught, students were informed on good and bad habits in the reading texts. In the present study, which was conducted by using the historical research method, primary and secondary sources, especially archival documents, were used.

Keywords: Ottoman Education History, Jadid Method Movement, Ottoman Turkish Teaching, Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân, Ottoman Primary School

Geliş Tarihi/Received: 08.07.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 30.11.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Hatice AYAR
E-posta: haticeayar83@gmail.com

Atif: Ayar, H. (2022). Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'ın Müdürü Mehmed Cevdet ve Feyz'ül Amim Fî Esrari't-Ta'lîm İsimli Risalesi. *Turcology Research*, 73, 265-274.

Cite this article: Ayar, H. (2022). The Principal of Dâru'l-Muallimîn-i Sıbyân Mehmed Cevdet, and His Booklet of Feyz'ül Amim Fî Esrari't-Ta'lîm. *Turcology Research*, 73, 265-274.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektepleri ile ilgili ilk resmi düzenlemeler 1824 yılında *Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî*'nin yayınlanması ile başlamıştır.¹ Söz konusu ferman, hazırlandığı yıllarda sıbyan mekteplerinde değişiklik yapmanın zorluğu nedeniyle uygulanamamıştır.² 1838 yılına gelindiğinde

1 Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1301), 277-279; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338), 3-5.

2 Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 59.

eğitim sisteminde yaşanan problemleri tespit etmek ve gidermek amacıyla Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından bir lâyiha hazırlanmış ve ilk mekteplerdeki derslerin yeni bir düzen içerisinde yapılması önerilmiştir. Uzun yazışmaların neticesinde Vâlâ-yı Ahkâmü'l Adliye'nin verdiği kararla sıbyan mektepleri ile medreseler arasında daha sonra rüşdiye olarak isimlendirilen sınıf-ı sâni okullarının açılmasına karar verilmiştir.³ 1847 yılında açılan rüşdiyelerde yeni usul üzere öğretim yapılmış ve kısa sürede elde edilen başarı üzerine rüşdiyeler yaygınlaştırılmaya başlanmıştır.⁴ Rüşdiyelerdeki başarının sıbyan mekteplerinde de gösterilebilmesi amacıyla 1863 yılında 36 sıbyan mektebinde pilot olarak yeni usul üzere eğitim yapılmaya başlanmış ancak beklenen verim alınamamıştır.⁵ Bu durum öğretmenlerin yetersizliği ile ilişkilendirilmiş ve 1868 yılına gelindiğinde yeni usul üzere öğretim yapabilecek öğretmenleri yetiştirmek amacıyla Daru'l Muallimîn-i Sıbyan açılmıştır.⁶ İlerleyen yıllarda usûl-i cedîd hareketi olarak isimlendirilen bu yenileşme faaliyetleri bir yandan okul araç ve gereçlerinin çeşitlenmesini, ders programlarının güncellenmesini ve söz konusu programlara uygun yeni eserler hazırlanmasını diğer yandan Osmanlı Türkçesi okuma yazma öğretiminin yeni usul ve kitaplarla desteklenmesini ifade etmeye başlamıştır.

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Sıbyan mektebini bitiren öğrencilerin Osmanlı Türkçesi okuma yazma konusunda yeterince başarılı olamaması, derslerde kullanılan yazarı ve yazıldığı tarih belli olmayan *Elifbâ Cüzü'nün* ve ders işleme usulünün değiştirilmesini zaruri kılmıştır.⁷ Bu sebeple 1800'lü yılların ortalarından itibaren pek çok elifbâ hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda *Elifbâ Cüzü'den* sonra hazırlanan ilk çalışmanın 1856 yılında yazılan *Elifbâ* olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu elifbâdan itibaren Osmanlı Türkçesini daha hızlı ve kolay öğretebilmek amacıyla *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'in yayımlanmasına kadar basılan on elifbâya ulaşılmıştır.⁸

Bu çalışmanın konusu Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Türkçesi öğretiminde yaşanan değişim ve gelişimin ortaya konduğu bahsi geçen çalışmaların bir devamı olarak Mehmed Cevdet'in *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim* isimli elifbâsının incelenmesidir. Söz konusu elifbâ Daru'l Muallimîn-i Sıbyan'da muallim adaylarına tedris usulü öğretilen elifbâ olması ve yeni yetişen muallimler aracılığı ile usulünün yaygınlaştırılmaya çalışılması bakımından önemli bir değere sahiptir. Çalışmanın amacı ise Daru'l Muallimîn-i Sıbyan'ın müdürü olan Mehmed Cevdet'in hayatı hakkında bilgi vermek ve *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'in öğretim usulünü ortaya koymaktır.

Nitel yöntemin kullanıldığı araştırmada doküman incelemesi yapılmıştır. Araştırma sırasında başta arşiv belgeleri olmak üzere birincil ve ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir.

Araştırmanın Problemi ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın temel problemi *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'de Osmanlı Türkçesinin nasıl öğretildiğinin tespit edilmesidir. Çalışmanın araştırma soruları ise şu şekildedir:

- *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'de harflerin öğretimi nasıl yapılmıştır?
- *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'de imla harfleri nasıl öğretilmiştir?
- *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'de okuma metinlerinin özellikleri nelerdir?
- *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'de Kur'an öğretimi nasıl yapılmıştır?
- *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'i kendi döneminde hazırlanan elifbâlardan ayıran özellikleri nelerdir?

Mehmed Cevdet'in Osmanlı Türkçesini nasıl öğrettiği ile ilgili bilgiler, elifbâsı dışında tedris usulünü anlatan herhangi bir çalışmasına ulaşamadığı için *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim* isimli eseri ile sınırlıdır.

Literatür Taraması

Günümüzde Osmanlı Türkçesi okuma yazma öğretiminde kullanılmak amacıyla hazırlanan söz konusu elifbâlarla ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların başında Şahbaz tarafından hazırlanan *Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1* isimli eser gelmektedir.⁹ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ilkokuma yazma öğretiminde ders materyali olarak kullanılan elifbâların incelendiği kitap elifbâları konu edinen ilk eser olması bakımından önemlidir.¹⁰ Aynı yazar tarafından hazırlanan *Türkçe Öğretimi Açısından Elifbâ Kitapları, Türkçe İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Ses Yöntemi ve İsmail Hakkı Elifbâ'sı, Halka Okuma Yazma Öğretiminde İlk Önemli Kurum: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Yayınları, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ordusunda Okuma Yazma Öğretimi* isimli çalışmalarda da elifbâlar çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.¹¹

İlk okuma yazma öğretimi ile ilgili olarak Binbaşıoğlu tarafından hazırlanan İlkokuma ve Yazma Öğretiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihsel Gelişimi ve Engin ve Uygun tarafından hazırlanan *Osmanlı'dan Günümüze Okuma Yazma Öğretimi* isimli makaleler alfabe öğretiminin

3 Mahmud Cevad, Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi, 17-18; Aziz Berker, Türkiye'de İlk Öğretim (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1945), 8-11.

4 Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Divân Kalemi Evrâkı [A.]DVN, No. 38, Gömlek No. 49; Ayrıca bk. Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 91-92.

5 Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Vala [İ. MVL], No. 481, Gömlek No. 21788; Ayrıca bk. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 63-66; Berker Türkiye'de İlk Öğretim, 39-42; Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 62; Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 63-66.

6 Osmanlı Arşivi (BOA), Sadâret Mühimme Kalemi Evrâkı [A.]MKT. MHM, No. 419, Gömlek No. 15; Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Şûra-yı Devlet [İ. ŞD], No. 10, Gömlek No. 484; Ayrıca bk. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, 577-580; Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 145-147.

7 Elifbâ Cüzü (yy.: t.y.).

8 Namık Kemal Şahbaz, Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1 (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009); Mehmed Rüşdi, Nuhbetü'l-Etfal (İstanbul: Necib Efendi Litografya Destgâhi, 1273); Nasif b. Mü'min el-Maluf, Elif Cüzü (Paris: yy., 1263); Usûl-i Cedîde Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü (İstanbul: Mekteb-i Tibbiye-i Şahane, 1275); Muhammed Raşid bin Halil, Risale-i Elifbâiyye (İstanbul: Aşir Efendinin Taş Destegâhi, 1280); Necib, Elifbâ-yı Osmânî (İstanbul: yy., 1281); Selim Sabit, Risâle-i Elifbâiyye (İstanbul: yy., 1282); Mebde-i Ta'lim-i Sıbyân (İstanbul: Erzincanlı Artin Minasyan ve Şirketi Matbaası, 1866); Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Elifbâ Risalesi (İstanbul: Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, 1283); Selim Sabit, Elifbâ-yı Osmânî (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290); Abdülcebar Dağistanî, Eser-i Hâme (İstanbul: yy., 1291).

9 Namık Kemal Şahbaz, Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1 (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009).

10 Bu eser yazarın doktora tezinin kitap olarak basılmış halidir. Namık Kemal Şahbaz, Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi (Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2005).

11 Namık Kemal Şahbaz, "Türkçe Öğretimi Açısından Elifbâ Kitapları" (Malatya: XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 2004); Namık Kemal Şahbaz, "Türkçe İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Ses Yöntemi ve İsmail Hakkı Elifbâ'sı", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları 2 (2005); Namık Kemal Şahbaz - Hasan Bağcı, "Halka Okuma Yazma Öğretiminde İlk Önemli Kurum: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Yayınları", Ege Eğitim Dergisi 9/1 (2008); Namık Kemal Şahbaz, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ordusunda Okuma Yazma Öğretimi", Türklük Bilimi Araştırmaları 27 (Bahar, 2010).

tarihi sürecine ışık tutmakta,¹² Ağar'ın *Hüseyin Ragıp'ın "Türkçe Öğretim Kitabı" Üzerine Bir İnceleme* isimli çalışması ise 1900'lü yıllarda Türkçe öğretiminin gayesi, özellikleri, okuma öğretiminin süreci ve okuma kitaplarının özellikleri konularının nasıl ele alındığı sorularına cevap vermektedir.¹³ Aksoy'un *Doktor Rüşdü'nün Nuhbetü'l-Etfâl İsimli Eserinin Türkçe Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi* isimli yüksek lisans tezi de öncü elifbâlardan sayılabilecek bir eserin ayrıntılarıyla incelenmiş olması bakımından değerlidir.¹⁴

Mehmed Cevdet'in Hayatı

Mehmed Cevdet Harbiye ve Tıbbiye'de eğitim gördükten sonra zaman zaman fasılalar veren memuriyet hayatına emekliliğinin hesaplandığı belgedeki bilgilerden hareketle 1847-1849 yılları arasında 260 kuruş maaş ile muallimlik yaptığı Tıbbiye Mektebinde başlamıştır.¹⁵ Ticaret ve Zabıta Nezâretinde de çalıştıktan sonra 1857 yılında 1750 kuruş maaş karşılığında 11 yıl sürecek olan Maârif Nezâreti Muavinliği görevine getirilmiştir.¹⁶

1868 yılında Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'ın açılması ile 3000 kuruş maaş karşılığı hem muallimlik hem de müdürlük yapmıştır.¹⁷ 1871 yılında Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'ın kapatılması döneminde 10 ay kadar göreve devam edememiştir. Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'ın kapatılması belgelerinde tenkihat olarak ifade edilirken Mehmed Cevdet mektebin çeşitli tahrik ve iftiralar sebebiyle kapatıldığını ileri sürmektedir.¹⁸ 1872 yılında tekrar açılan Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'ın müdürlüğüne usul-i cedîde üzere eğitim usullerini bildiği için 855 kuruş maaş ile yeniden atanmıştır. Fakat Mehmed Cevdet kendisi için takdir edilen maaşı az bulduğunu gerekçeleri ile açıklayan bir dilekçe yazarak maaşının artırılmasını talep etmiştir. Memuriyet hayatı ve Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'da yapılan eğitim faaliyetleri hakkında önemli bilgiler içeren dilekçesinde Maârif-i Umumiye'de görev yaptığı yıllarda tahsil hayatını kolaylaştırmak için yeni usul üzere öğretim faaliyetleri ile ilgili çalışmalar yaptığını ve bu çalışmalarının yaygınlaştırılabilmesi için Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'ın açıldığını ifade etmiştir. Mehmed Cevdet Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'da üç ay eğitim alan birinin Daru'l Muallimîn-i Rüşdiye'de üç yıl eğitim alan biri ile yarışabilecek seviyede olduğunu hatta Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân mezunlarının rüşdiyelerde görev aldığını iddia etmiştir. Dilekçesinin devamında Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'da eğitim alanların kendisi tarafından geliştirilen usul ile öğretim yaptıkları için taşradaki okullardan talep edildiklerine değinmiş ve kendi öğretim usulünü yaygınlaştırmak için ücretsiz olarak cüzlerini dağıtıp mal ve mülkünü bu yolda harcadığını vurgulamıştır. Dilekçesinin sonunda karşılığında mükâfat beklerken maaşının düşürülmesine anlam veremeyen Mehmed Cevdet maaşı yükseltmezse görevden affını isteyeceğini belirtmiştir.¹⁹ Mehmed Cevdet'in dilekçesinde sunmuş olduğu gerekçeler haklı bulunmuş olmalı ki maaşı 2000 kuruş olarak düzenlenmiştir.²⁰ Altı yıllık hizmetinin ardından 1878 yılında Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân'ın büyük Daru'l Muallimin içerisinde bir şube olması üzerine 1600 kuruş maaş karşılığı Mekteb-i İdadiye-i Mülkiye müdürlüğüne getirilmiştir.²¹ Burada bir yıl göreve devam ettikten sonra 1881 yılına kadar iki yıl çalışmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonra 1888 yılına kadar 2500 kuruş maaş karşılığı Mekâtib-i İbtidaiye'nin mevcut durumunu düzeltmek için Umum Mekâtib-i Sıbyan ve İbtidaiye Müdürlüğüne atanmıştır.²² Müdürlüğü sırasında kendisine dördüncü rütbeden Osmanîye nişanı verilmiştir.²³ 1886 yılında emekliliğini isteyen Mehmed Cevdet'in 1889 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.²⁴

Tanzimat Dönemi'ndeki Osmanlı Türkçesi Öğretimine Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde sıbyan mekteplerinin ilk hedefi çocuklara Kur'an-ı Kerim, dinî bilgiler, tecvid, hesap ve Osmanlı Türkçesi okuma yazmayı öğretmek olmuştur.²⁵ 1800'lü yılların ortalarına kadar bu sıralama ile giden öğretim faaliyetleri Osmanlı Türkçesi okuma yazmanın geçmişe nazaran daha önemli hâle gelmesi sebebiyle değişmeye başlamıştır.²⁶ Daha önce bahsi geçen 1856 yılında yayımlanan *Elifbâ*²⁷ isimli çalışmaya kadar derslerde kullanılan *Elifbâ Cüzü* ile önce Kur'an-ı Kerim daha sonra Osmanlı Türkçesi öğretimi hedeflenirken söz konusu yıldan itibaren hazırlanan elifbâlar ile ilk olarak Osmanlı Türkçesi öğretimi yapılmaya başlanmıştır.²⁸ Harf/Tesmiye/Adlandırma yöntemi ile hazırlanan *Elifbâ Cüzü*'nde Arap harflerinin ardından üstün, esre, ötre, tenvin ve cezim işaretinin öğretildiği örnek heceler bulurken Osmanlı Türkçesinde kullanılan پ, ژ, چ, ژ harflerine ve sessiz harfleri seslendirmek için kullanılan imla harflerinin öğretimine yer verilmemiştir.²⁹ Ayrıca elifbânın sonunda okuma metni olarak sadece dualar bulunmaktadır. Bu hâliyle *Elifbâ Cüzü*'nün daha çok Kur'an-ı Kerim öğretimi için hazırlandığı söylemek mümkündür. Buna rağmen söz konusu elifbâyı bitirip Kur'an-ı Kerim okumayı biraz ilerleten öğrencilerin Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinleri okumaları beklenmiştir.³⁰

12 Cavit Binbaşoğlu, "İlkokuma ve Yazma Öğretiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihsel Gelişimi" Eğitim ve Bilim 14/114 (Ekim 1999).

13 Mehmet Emin Ağar, "Hüseyin Ragıp'ın "Türkçe Öğretim Kitabı" Üzerine Bir İnceleme", Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 1 (Mart 2014).

14 Tarık Aksoy, *Doktor Rüşdü'nün Nuhbetü'l-Etfâl İsimli Eserinin Türkçe Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

15 Osmanlı Arşivi (BOA), Şûra-yı Devlet [ŞD], No. 880, Gömlek No. 29; Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti [MF. MKT], No. 92, Gömlek. 72. Mehmed Cevdet hayatı hakkında bilgi verdiği Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye [İ. DH.], No. 657, Gömlek No. 45710 numaralı dilekçede devlete hizmete 1252 (1837) tarihinde başladığını belirtmiştir. İki bilgi karşılaştırıldığında Mehmed Cevdet'in eğitim hayatında geçen süreyi de devlete hizmet olarak gördüğü düşünülebilir.

16 BOA, Şûra-yı Devlet [ŞD], No. 880, Gömlek No. 29; Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme-i Asâkir Defterleri [A. DVNS. ASK. MHM. D.], No. 989, Gömlek No. 7, 440.

17 Uğur Ünal - Togay Seçkin Birbudak, *İstanbul Dârulmuallimîni (1848-1924)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını), 68-69.

18 Tenkihat, bir dâirede gelirle gideri birbirine uydurmak için memur aylıklarında ve memur sayısında yapılan kısıntılar.

19 Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye [İ. DH.], No. 657, Gömlek No. 45710.

20 Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi [MF. MKT], No. 2, Gömlek No. 250; Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi [MF. MKT], No. 4, Gömlek No. 145.

21 Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi [MF. MKT], No. 48, Gömlek No: 185 (Mehmed Cevdet'in emekliliğinin tutulduğu belgeden 1894-1895 arasında 1 yıl 1 ay Mekâtib Müfettişliği görevini yaptığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivi (BOA), Şûra-yı Devlet [ŞD], No. 880, Gömlek No. 29.)

22 Osmanlı Arşivi, BOA, Mabeyn-i Humayun Evrakı İradeleri [MB. İ.], No. 79, Gömlek No. 89; Osmanlı Arşivi (BOA), Şûra-yı Devlet [ŞD], No. 880, Gömlek No. 29.

23 Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye [İ. DH.], No. 850, Gömlek No. 68200.; Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye [İ. DH.], No. 863, Gömlek No. 69089.

24 Osmanlı Arşivi (BOA), Şûra-yı Devlet [ŞD], No. 881, Gömlek No. 22.

25 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 1993'e* (İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994), 82-83; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri* (Bursa: Rağbet Yayınları, 1995) 83-85; Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)* (İstanbul: MEB Yayınları, 2004), 58-63

26 Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, İslahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856) (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007), 63.

27 Elifbâ (y.y., 1272).

28 Şahbaz, *Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1, 52,53*; Hatice Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 39.

29 Elifbâ Cüzü, 1.

30 Ayar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar*, 15-18; Ayrıca bk. Ali Haydar, "Elifbâ Kitâbiyatı", *Muallimler Mecmuası* 17-18 (1924), 351.

Elifbâ Cüzü'nün öğretimi sırasında önce tüm harfler isimleri ile ezberletilmiş daha sonra Şekil 1'de görüleceği üzere bir harfin üzerine üç hareketin yazıldığı derste üstün, esre ve ötre hareketinin yazıldığı derste üstün, esre ve ötre hareketinin öğretimi yapılmıştır.

Heceler okunurken hareketlerin harflere verdiği sesler bir harfin üzerine çizilmiş üç hareketin öğrenci tarafından algılanabilmesi için "Elif üstün e, elif esre i, elif ötre ü, be üstün be, be esre bi, be ötre bü, te üstün te, te esre ti, te ötre tü, se üstün se, se esre si, se ötre sü...(.)" şeklinde *heceleme* ile okutulmuştur. Harfin ismi, hareketinin ismi ve hareketinin harfe verdiği sesin söylenmesi ile yapılan bu *hecelemede* zamanla harflerin yutulması, hecelerin değiştirilmesi sebebiyle "Elif üsü (üstün) e; elif esa (esre) i; elif üstü (ötre) ü; bessün (iki üstün) be, (...)" gibi anlamsız okumalara dönüştüğü ifade edilmiştir.³¹

Çalışma kapsamında incelenen elifbâların hazırlanmasıyla Osmanlı Türkçesi öğretimi açısından önemli bir gelişme olmuş ve alfabe kitaplarına ç, ç, ç, ç harfleri ilave edilmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin harflerin isimlerini ezberleyip şekillerini tanımadan geçmelerini engellemek için harflerin karışık olarak yazıldığı bir derse yer verilmiştir. Ayrıca yeni elifbâlarla Osmanlı Türkçesi okuma ve yazmanın eş zamanlı olarak öğretilmesinin hedeflenmesi sebebiyle harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarına da ders ayrılmıştır. İncelenen elifbâlar değişimin ve gelişimin yaşandığı ilk elifbâlardan olması sebebiyle birçok yenilik denendiği görülmektedir (Şekil 2).³²

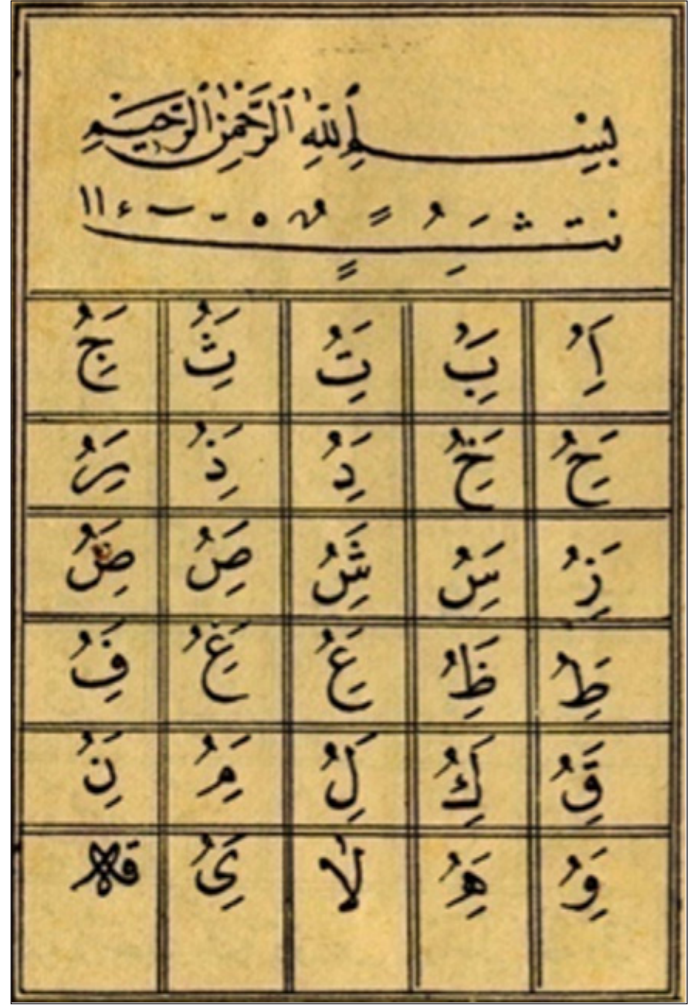
Bu yeniliklerden bir diğeri de Şekil 2'de görüleceği gibi harflerin noktalı ve noktasız olma durumlarına göre, noktalarının sayısına ve noktalarının harfin altına veya üzerine yazılma durumlarına tasnif edilmesidir.³³ İlerleyen yıllarda harflerin şekilleri üzerinden yapılan bu tasniflerin yerini harflerin sesleri üzerinden yapılan tasnifler almaya başlamıştır.

Harekelerin öğretiminde ise elifbâların bazıları *Elifbâ Cüzü* ile benzer özellikler göstermiş bir harfin üzerine üç hareketin yazımı devam etmiştir. Bu durum heceleminin devam ettiğinin göstergelerindedir.³⁴ İlk kez Necib tarafından hazırlanan elifbâda her harfin üzerine ayrı bir işaret yerleştirilmiş daha sonra bu uygulama Selim Sabit ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin hazırladığı elifbâlarla devam ettirilmiştir.³⁵ Aslında her harfin ayrı bir hareke ile hareketlenmesi heceleme yapma zaruretini ortadan kaldırmıştır. Fakat Selim Sabit her harfin üzerine ayrı bir hareke yazılmasını benimsemesine rağmen heceleme tamamen kaldırmak yerine geçmişte yapılan hecelemeden farklı olarak (جَ (أَ جَ), جَ (أَ جَ), جَ (أَ جَ) şeklinde yapılmasını önermiştir. Bununla beraber Selim Sabit tıpkı *Nuhbetu'l-Etfal*'in yazarı Mehmed Rüşdi gibi dersin ilk olarak heceleme yapılarak çalışılması daha sonra bir de heceleme yapılmadan okunması gerektiğini savunmuştur.³⁷ *Mebde-i Ta'lim-i Sıbyân*'da ise incelenen elifbâlardan farklı olarak üstün, esre ve ötre hareketinin öğretimine yer verilmekten doğrudan imla harfleri ile yazılmış hece örneklerine geçilmiştir. Bu durum söz konusu elifbânın sadece Osmanlı Türkçesi öğretimi hedeflediğini göstermektedir.

Elifbâlarda sözcük öğretimine tek heceli (at, kırk), iki heceli (gemi, gömlek) ve üç heceli (dondurma, dışarı) kelimelerle başlanmıştır. Seçilen metinlerin bazılarında öğretilen kelimelerden cümleler oluşturulurken bazılarında yeni kelimeler kullanılmıştır. Örnek okuma parçaları hikâye, atasözü, özlü sözler, zamana ve mekâna dair malumatlar, itikadi ve ahlaki kurallar hakkında bilgileri kapsamaktadır. Ayrıca örnek cümlelerde fiil, sıfat, soru cümlesi, emir kipi gibi dilbilgisi kurallarına da yer verilmektedir.³⁸

Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim'in Genel Özellikleri

Mehmed Cevdet'in Osmanlı Türkçesi okuma yazmayı daha kolay öğretebilmek için bir elifbâ hazırladığı bilinmektedir. "Cevdet Efendi Elifbâsı" olarak bilinen bu elifbânın konuyla ilgili araştırmalarda hangi elifbâ olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır.³⁹ Mehmed Cev-

Şekil 1.
Elifbâ Cüzü'nde Hareke Öğretimi

31 Necib Asım, "Elifbâmız Hakkında Bazı Mülâhazalar", Daru'l Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası (1332-1334), 132; Muallim Cevdet, "25 Sene Evvelki Hatıralardan: Selim Sabit Merhum Hakkında", Tedrisat Mecmuası Nisan (1925), 360; Fuat Baymur, İlkokuma Yazma Öğretimi (İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1947), 32.

32 Şahbaz, Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1, 53-86.

33 Muhammed Raşid bin Halil, Risale-i Elifbâiyye, 4.

34 Mehmed Rüşdi, Nuhbetu'l-Etfal, 11.

35 Ayar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar, 177.

36 Ce-e=ce, ce-i=ci, ce-ü=cü

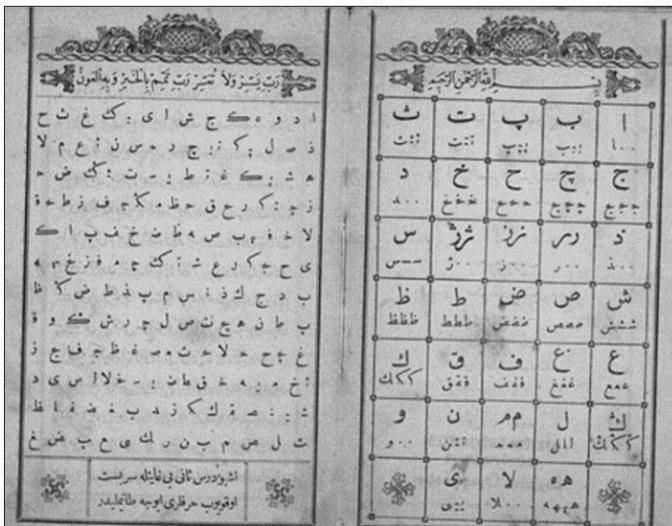
37 Selim Sabit, Rehnümâ-i Muallimîn (yy., yy.), 4.

38 Ayrıntılı bilgi için bk. Şahbaz, Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1, 61-72.

39 Cavit Binbaşoğlu, Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi (Ankara: Anı Yayıncılık, 2005), 487-488.

Şekil 2.
Risale-i Elifbâyye'de Harflerin Tasnifi

Şekil 3.
Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim'de Harflerin Öğretimi

det'in 1856 yılında basılan *Elifbâ'nın* yazarı olabileceği daha sonra Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslamiye tarafından çıkarılan için hazırlanan *Elifbâ Risalesi'nin* söz konusu elifbâ ile benzerlik göstermesi sebebiyle de her iki elifbânın Mehmed Cevdet tarafından yazılmış olabileceği belirtilmektedir.⁴⁰

Araştırma kapsamında yapılan incelemelerde Mehmed Cevdet'in *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim* isimli elifbâyı hazırladığı tespit edilmiştir.⁴¹ *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim*'in incelenen 5. baskısı 1290/1874 yılına aittir. İncelenen nüsha 60 sayfa olup tek renktir ve üçüncü hamur kâğıda basılmıştır. Aynı çalışma Mehmed Cevdet'in vefatından sonra 1311 yılında *Tenbih* yazarı sona alınarak basılmıştır. Ayrıca 1310 yılında 3. baskısı yapılan ve *Darüşşafaka Elifbâsı* ismi ile basılan elifbânın da Mehmed Cevdet'in *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim* isimli elifbâsının sadeleştirilmiş hali olduğu görülmektedir.⁴² *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim*'de Osmanlı Türkçesi ve Kur'an-ı Kerim öğretimi hedeflenmekte, ahlaki ilkelerin izah edildiği okuma metinlerine yer verilmektedir.

Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim'de Okuma Öğretimi

Usul-i cedid hareketinin başlaması ile birlikte Osmanlı Türkçesi okumanın ve yazmanın birlikte öğretilmesi hedeflendiği için harflerin kelime içerisinde farklı yazılışlarının öğrenilmesi önem arz etmektedir. Mehmed Cevdet birinci derste bu ayrıntıyı gözeterek harfleri o zamana kadar denenmemiş bir usulde öğretmeyi hedeflemiştir. *Besmele* ile başladığı elifbâsında ilk derste kutucuklar içerisinde Arap alfabesine ا, ب, ج, ز, پ harflerini de ilave ederek 33 harfi yerleştirmiş ve Şekil 3'te görüleceği üzere harflerin müstakil yazılışlarının altında başta, ortada ve sonda yazılırken almış oldukları şekilleri de vermiştir.⁴³

Şekil 3'teki resimden de anlaşılacağı üzere Mehmed Cevdet öğrencilerin harfleri ilk dersten itibaren her gördükleri yerde tanımalarını sağlamaya çalışmıştır. İkinci derste de harflerin farklı yazılışlarını karışık vererek harflerin şekillerini pekiştirmeyi hedeflemiştir. Mehmed Cevdet risalesinde tıpkı Necib ve Muhammed Raşid bin Halil gibi Osmanlı Türkçesi okuma yazma öğretiminin temel prensiplerinden bahsetmiştir. Türkçede harf ve çizgi şeklinde olmak üzere iki türlü hareke olduğunu belirtmiş, Türkçe kelimeleri okumak için çizgi şeklindeki harekelere ihtiyaç olmadığını, ا harfinin üstün, و harfinin ötre, ی harfinin esre hareketinin görevini üstlendiğini, ö harfinin ise harfi uzatmadan e, be, te gibi düz okuttuğunu izah etmiştir. Bu açıklamalar hocaların okuması ve öğrenciye bu bilgiler doğrultusunda eğitim vermesi içindir. Mehmed Cevdet Türkçedeki pek çok kelimenin imla harfleri ile yazıldığını bu sebeple ilk olarak harf şeklindeki hareketlerin öğrenilmesinin okumayı kolaylaştıracağını belirtmiştir. Ayrıca harflerin yazım sırasındaki aldığı farklı şekillerin aslında yalnızca harflerin başlarının veya kâselerinin kaldırılması olduğunun tahta üzerine yazılarak izah edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim'de örnek hece okumalarına geçildiğinde tüm harfler imla harfleri ile birleştirilerek "تا، ته، تی، تو" örneğinde olduğu ilk olarak tek hece şeklinde yazılmıştır. Sonrasında seçilen kelimelerin bazılarında "ata, ataya, atası, atayı, atada, atasına, atasına da" örneğinde olduğu gibi hece tekrarı yapılırken, bazılarında ise kelimeler peş peşe okunduğunda "küpe kulağına takılı idi" örneğinde olduğu gibi anlamlı bir cümle oluşmaktadır.⁴⁴

40 Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Anı Yayınevi, 2009), 170-171; Şahbaz, *Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1*, 421.

41 Osmanlı Arşivi (BOA), Mabeyn-i Humayun Evrakı İradeleri (MB.İ), No. 79, Gömlek No. 89; Barış Yılmaz, *Arakel'in Yayın Kataloqları* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 109.

42 *Darüşşafaka Elifbâsı* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1310).

43 Mehmed Cevdet, *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim*, 1-2.

44 Mehmed Cevdet, *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lim*, 8-13.

İmla harfleri ile yazılmış okuma örneklerinden sonra *cezim* işaretinin harflerin yalnız sesini vermek için kullanılan bir işaret olduğu ifade edilip “*Bu işaret hangi harfin üzerinde olursa ondan evvel gelen harf okunur iken bunun dahi yalnız bir sesi evvel harfe katılarak okunacak demek*” açıklamasına yer verilmiştir. Alfabedeki tüm harfler ¹ ve ² sesi ile sırayla cezimli olarak yazılmıştır. “*أَبْ أَبْ أَبْ*” olarak devam eden okuma örnekleri okumaya başlayanların harflerin cezimli seslerini bulmaları için verildiği belirtilmiştir.⁴⁵ Cezimli okuma örneklerinin hemen ardından *cezim* işareti kullanılmayan Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kelimelere yer verilmiş ve bu alıştırmalarla söz konusu kelimelerin nasıl okunacağı öğretilmiştir. Örneklerin bazıları ağaç, ağaçlı, bacak, bacaklı gibi aynı kelime üzerinden seçilirken ve bazıları da kaçak, kucak, bucak, uçak, saçak gibi benzer heceli kelimelerden seçilmiştir. Böylece öğrencilerin kelimeyi kafiyeden istifade ederek daha kolay seslendirebilmesine olanak tanınmıştır.⁴⁶ Mehmed Cevdet okuma yapılırken dikkat edilmesi gereken hususları;

- Önce hocanın hece ve kelimeleri okuması daha sonra öğrencilerin tekrar etmesi,
- Öğrencilerin kelimeleri kendisinin okuması,
- Okuma sırasında harflerin hareketleri doğrultusunda tane tane okunması,
- Okuma sırasında heceleme yapılmaması,
- Hocanın hatalı okuyuşlara hemen müdahale etmemesi,
- Öğrencinin kendi okuduğu metni dinlemesi ve hatalı gelen kelimeleri kendisinin düzeltmesi,
- Öğrencinin kelimeyi çözmemesi durumunda hocanın hemen müdahale etmemesi, öğrenciyi beklemesi olarak sıralamıştır.

Mehmed Cevdet’in okuma öğretecek öğretmene öneri olarak yazmış olduğu söz konusu hususlar günümüz eğitim bilimlerinin geldiği noktadan bakıldığında dikkate değerdir.

Feyz’ül amim fî esrari’t-ta’lîm’de Okuma Metinleri

Feyz’ül amim fî esrari’t-ta’lîm Osmanlı Türkçesi ve Arapça okuma metinlerine yer verilmiştir. Risaledeki okuma metinleri Mehmed Cevdet’in *Risale-yi Ahlâkiyye* isimli çalışmasından alınmıştır.⁴⁷ Mehmed Cevdet’in çocukların Osmanlı Türkçesi okumalarını geliştirmeleri için seçmiş olduğu okuma metinleri genel olarak akıl, edeb, iyi huylu olmanın faydaları ve kötü huylu kimselerin toplum neznindeki durumu ile ilgilidir.⁴⁸ Risaledeki ilk okuma metni ilim öğrenmenin önemi hakkındadır:

“Haylazlık etme okuyup yazmaya ve ilim öğrenmeye çalış. Çünkü okuyup yazmak hem dünyaca hem ahiretce en ziyade lazım olan şeydir. Zira bir adam ilim öğrenip okuyup yazma bilirse dünyada hiçbir vakit aç kalmaz ve her yerde itibar bulur. Herkes ona kul köle gibi hizmet edip el üstünde tutarlar. İşte sana ahlak risalelerinden daha biraz nasihatler yazayım da onları güzelce oku bak ki insan ve adam olmak isteyen çocuklar ve büyükler nasıl olmalı. Ve ne yolda ilim ve edeb ve irfan ve erkân ve terbiye öğrenmelidir. Çünkü ilim ve edeb ve irfan ve erkân çocuk ve büyük kimseleri herkes sever her yerde makbul olur ve edepsiz ve terbiyesiz ve cahil çocukları ve büyükleri hiçbir kimse sevmez ve asla kimse kabul etmez. Ve nereye gitse yer bulamaz ve itibarlı olamaz ve her yerden kovarlar ve utanır ve hicaplı olur. İmdi adam olmak için en evvel okuyup yazıp ilim ve terbiye ve irfan öğrenmeli. Çünkü yemek içmek ve uyumak ve yatıp kalkmakta insan ile hayvan ikisi birdir. Ancak insanın hayvandan farklı ilim öğrenip ve okuyup yazmak ve iyi huy ile çirkin ve kötü huyları terk etmektir.”⁴⁹

Yazar uzun bir okuma parçası ile ilim öğrenmenin önemine değinmiş ve okumaya yeni başlayan çocukları okumak ve yeni şeyler öğrenmek konusunda teşvik etmiştir. Cahil kimselerin toplumda değer görmediğine değinen yazar, çocukları öğrenmeleri ve öğrendikleri ile amel etmeleri konusunda motive etmeye çalışmıştır. İkinci başlık olarak sevgi ve saygı duyulacaklar konusu işlenmiş, sevgi ve saygı duyulmaya en layık olanın Allah olduğu üzerinde durulmuştur. İkinci olarak padişaha muhabbet ve sadakat beslenmesi gerektiği belirtildikten sonra üçüncü olarak ise kişinin, ana, baba, hoca ve üstadına hürmet etmesi gerektiği şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Eğer bunlara hürmet etmeyip hakaret etmek ve kendisine faideli olan sözlerini dinlemeyip inat ile kendi hevâ ve hevesine gitmek isterse öyle çocuğun elbette akıbeti hayır olmayıp dünyada feyizyâb olmayacaktır. Başka ahirette dahi hüsnü hâl bulamaz. İşte bunun için bunlara dahi daima ziyadesiyle hürmet edip can sıkacak söz söylerler ise de yine darılmayıp kendisinin iyiliği için olacağından her ne derlerse dinlemeli. Hele hoca hakkı ana ve babanın hakkından ziyadedir. Zira insanı kâmil eden hocadır. Eğer baba oğluna hoca dahi olmuş ise artık hakkı iki kat olur.”⁵⁰

Daha sonra kötü huylar hakkında bilgi veren yazar ilk olarak yalan söylemenin zararlarını ve yalancı olarak tanınan kişinin doğru söylediği zaman bile hiç kimsenin kendisine inanmayacağını anlatmıştır. Arabozuculuk, gıybet, haset, haylazlık, hilekârlık ve ziyankârlığın tanımını yapan yazar bu huyların niçin insanlar tarafından kötü görüldüğünü izah etmiştir. Mesela enaniyet ile ilgili “(...) Bu huya alışan kimseler daima kendisini beğenip her şeyde bilgiçlik satarlar, daima kendisini ortaya atarlar” cümlelerine yer vererek insanların enaniyetten uzak durması alçak gönüllü olması gerektiğini belirtmiştir. Arsızlık, maskaralık, kötü sözlülük, hırsızlık, başkalarını aşağılama, kin ve nefret, ağız gevşeklik yani her aklına geleni konuşmak gibi kötü huyları tanımlayan yazar, bu huylara sahip olanların hiç kimse tarafından kabul görmeyeceğini ve seilmeyen kimselerden olacağını izah etmiştir. Acele etmenin sadece din ile ilgili konularda yapılması gerektiğini ifade eden Mehmed Cevdet, bir büyüğün, hocanın veya üstadın nasihatlerini kulak ardı etmemek gerektiğini, tez tabiatlı, dargınlığı seven ve öfkeli insanlardan olmamak gerektiğini vurgulamıştır.⁵¹

Mehmed Cevdet kötü huylardan uzak durarak iyi huylu olmaya gayret etmek gerektiğini beyan ettikten sonra sadakat, vefakârlık, kanaat, hüsn-i karin ve nezafeti tanımlamıştır. Hüsn-i karin ile ilgili olarak “Yani iyiler ile düşüp kalkmaktır ki insana iyilerden daima iyilik bulaşır ve

45 Mehmed Cevdet, *Feyz’ül amim fî esrari’t-ta’lîm*, 13.

46 Mehmed Cevdet, *Feyz’ül amim fî esrari’t-ta’lîm*, 14.

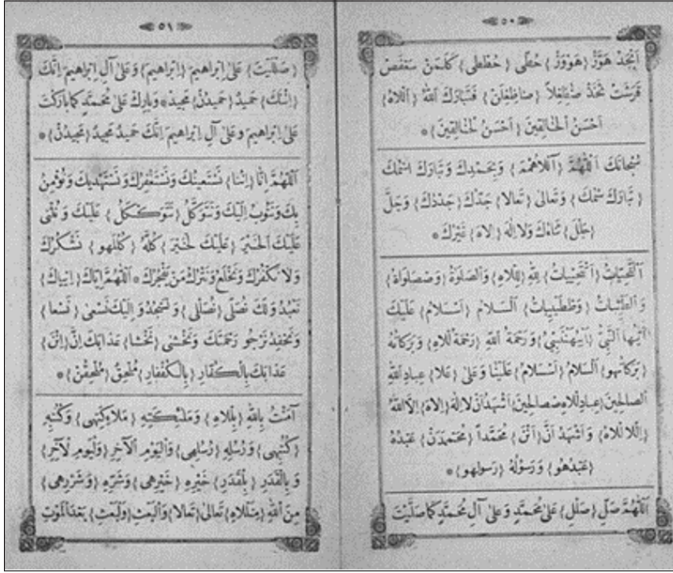
47 Mehmed Cevdet, *Risale-i Ahlâkiyye* (Dersaadet: Mühendisöğlü Ohannesin Matbaası, 1286).

48 Mehmed Cevdet, *Feyz’ül amim fî esrari’t-ta’lîm*, 55-60.

49 Mehmed Cevdet, *Feyz’ül amim fî esrari’t-ta’lîm*, 26-27.

50 Mehmed Cevdet, *Feyz’ül amim fî esrari’t-ta’lîm*, 29-32.

51 Mehmed Cevdet, *Feyz’ül amim fî esrari’t-ta’lîm*, 32.

Şekil 4.

Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm'de Dua Sayfası

Arapça kelimeleri okumak için gerekli olan kurallar sırasıyla kısaca izah edilmiş ve örneklerle açıklanmıştır. Tenvinin kelimenin sonunu nunlamak olduğu بُ yazılır بُ okunur örneği ile açıklanmıştır. Yazıldığı halde okunmayan harfler و ve ى olarak yazılmasına rağmen ل olarak okunan kelimelere örnekler verilmiştir. Ayrıca şeddenin bir harfi iki kere okuttuğu جَنَّت yazılır جَنَّت okunur açıklamasıyla izah edilmiştir. Arapçada kelimenin başına getirilen harf-i tarif yani ل takısı izah edilmiş daha sonra şemsi ve kameri harflerin okunuşuna örnekler verilmiştir.⁵² Konuyla ilgili olarak şemsi harfler için, “التَّوْبَةُ yazılıp التَّوْبَةُ yazılmış gibi okunur”, kameri harfler için ise “الْبَاءُ yazılır ve yazıldığı gibi okunur” açıklamalarına yer verilmektedir. Ayrıca ل takısından önce gelen harekeli harfle ilgili de “وَلَحْمٌ” kelimesi başında و varsa وَلَحْمٌ okunur” açıklamalarına yer verilerek başına atıf harfi getirilen kelimelerin okunması öğretilmiştir.⁵³

Arapça duaların yazımı ise Şekil 4'te de görüleceği üzere daha önce hazırlanan elifbâlarda denenmemiş bir usuldedir.⁵⁴

Arapça dualardaki şedde ve tenvin işareti, و zamiri ve ل takısı alan kelimeler ile و ve ى olarak yazılmasına rağmen ل olarak okunan kelimeler önce Arapça imla kurallarına uygun olarak yazılmış, daha sonra parantez içinde okunuşlarına yer verilmiştir. Elifbâ içerisindeki hece ve kelime çalışmalarının ardından dualara yer verilerek öğrencilerin Arapça okuma pratikleri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Türkçesi öğretiminin geçmişe nazaran daha önemli hâle gelmesi ilk okuma yazma öğretimi hakkında çalışmalar yapılmasına vesile olmuştur. Bu durum öğretim usulleri ile ilgili yeni görüşler ortaya konmasını ve derslerde kullanılmak üzere yeni elifbâlar hazırlanmasını beraberinde getirmiştir. Hazırlanan elifbâlardaki değişim ve gelişim açık şekilde görülebilmektedir. Usul-i cedîd hareketinin bir yansıması olan bu faaliyetler ilk okuma yazma öğretimi tarihi açısından önem arz etmektedir. 1856 yılından itibaren hazırlanan elifbâlar ilk yeniliklerin yapıldığı ve Osmanlı Türkçesi öğretimi kolaylaştırma çabalarının görüldüğü ilk çalışmalardır. Söz konusu yıllarda eğitimci olan veya alana ilgi duyan birçok kişi kendi tecrübelerinden hareketle okuma yazmayı kolaylaştıracak yeni usuller ortaya koymaya çalışmıştır. Dârü'l Muallimîn-i Sıbyân'ın müdürü Mehmed Cevdet'te bu kişilerdendir. Maârif Nezâretinde çalışırken sıbyan mekteplerinde okuma yazma öğretiminde yaşanan sorunu yakinen gözlemlemiş ve *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm* isimli çalışmasını yayımlamıştır.

İncelenen 5. nüshanın 1874 tarihli olması *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm*'in ilk hazırlanan elifbâlardan olduğunu göstermektedir. Risale hazırlandığı yıllarda yayımlanan elifbâlardan çeşitli açılardan ayrılmaktadır. Özellikle *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm*'de harflerin müstakil yazılışları ile başta, ortada ve sonda yazılışlarının ilk harf öğretimi sırasında verilmesi çalışmanın özgün taraflarındandır. Hece öğretimine imla harfleri ile başlaması, üstün, esre ve ötre harekeyi daha sonradan öğretmek üzere ertelemesi önemli bir yeniliktir. Böylece öğrencilerin Arapça kelimelerden önce Türkçe kelimelere aşinalık kazanması sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Türkçe kelimelerin yazımında önceki elifbâlarda yaygın olarak kullanılan üstün, esre ve ötre harekenin kullanılmaması öğrencilerin doğrudan harekesiz metin okumaya alışması açısından yerinde bir karar olmuştur. Mehmed Cevdet ayrıca eserini yazdığı yıllarda okuma öğretiminin tek ve vazgeçilmez usulü olarak görülen hecelemeyle gereksiz bulmuş ve öğrencilerin kelimeleri hecelemeden okuması gerektiğini belirtmiştir. Bu açıklaması da döneminin ilerisinde bir yaklaşımdır. Sözcük öğretiminde benzer hecelerle tekrarı ile oluşan kelimelere ve kelimeler arasında kafiye olmasına özen gösteren yazar, bir kelimeyi çözen öğrencinin diğer kelimeleri rahatlıkla çözmesine zemin hazırlamıştır. Mehmed Cevdet

kötülere ise daima kötülük geleceğinden şüphe olunmadığından böyle kötü kimseler ile asla bulunmayıp bunlardan ziyadesiyle sakınmaktır” cümlelerine yer verilmiştir.⁵² Yazar açıklamış olduğu iyi ve kötü huylar dışında başka huylar olduğunu da ifade ettikten sonra çocukları iyi huylu olmaya gayret etmeleri gerektiği konusunda teşvik etmektedir.⁵³

Yazar ahlaki ilkelerin izah edilmesinin ardından risalesinde Osmanlı Türkçesi ve Arapça okumayı geliştirmek için özlü sözlere, hikâyelere ve dualara yer vermiştir. Seçilen özlü sözler ve hikâyeler ilim öğrenmek, öğrenilen ilim ile amel etmek, akli kullanmak, ahlaklı ve takva sahibi olmak ile ilgilidir.

Arapça Kelimelerin Okunmasının Öğretimi

Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm'de Osmanlı Türkçesi okuma yazma öğretiminin yanı sıra Kur'an okurken uygulanacak olan kurallara da yer verilmiştir. Üstün, esre ve ötre harekenin öğretimi sırasında eserin yazıldığı dönemde ve sonrasında yaygın olan heceleme yaparak okumanın gereksiz olduğu ifade edilerek, harekeli harflerin “elif üstün e” demeyerek doğrudan “e” olarak okunması gerektiği vurgulanmıştır. Hecelemenin ilk etapta kolaylık gibi görünse de insanların okuma öğrenmesinin önündeki engellerden biri olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴

52 Mehmed Cevdet, *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm*, 40-42.

53 Mehmed Cevdet, *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm*, 44.

54 Mehmed Cevdet, *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm*, 17.

55 Mehmed Cevdet, *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm*, 44-49.

56 Mehmed Cevdet, *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm*, 78-79.

57 Mehmed Cevdet, *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lîm*, 50-51.

okuma metinlerinde ahlaki ilkelerin öğretimini hedeflemiş, sevgi, saygı, sadakat, vefa ve kanaat gibi erdemleri konu edinmiştir. Ayrıca kötü huylara da değinen yazar, haylazlık, hilekârlık, ziyankârlık vb. çocukların dünyasında olan konular hakkında bilgi verdiği gibi giybet, arsızlık, enaniyet vb. çocukların dünyasında olmayan bazı kötü huylara da değinmiştir. Bu durum eserin yazıldığı dönemde çocukların çocuk olarak görülmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mehmed Cevdet'in *Tenbih* yazıları ile öğretmenleri yönlendirmesi yazıldığı dönemde elifbâ öğretimindeki yanlış uygulamaların önüne geçebilmek için zaruri bir adımdır. İlerleyen yıllarda öğretmen eğitimlerinin yaygınlaştırılması sebebiyle bu tür açıklamalar elifbâdan çıkarılmıştır. *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'in içerik olarak özgün yanları olmasına rağmen sayfa iç yapısının karışık olması, kelimelerin kutucuk veya çizgi ile ayrılması, cümlelerin noktalama işaretleri ile ayrıştırılmaması karmaşık bir görüntü oluşturmaktadır. *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'in ilk yayımlandığı dönemlerde görmüş olduğu kabul, ilerleyen yıllarda elifbâların sayısının artması ile azalmış görünmektedir. Buna rağmen Mehmed Cevdet'in vefatından sonra *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim*'in 1311 yılındaki baskısına ulaşılması ve *Darüşşafaka Elifbâsı* ismi ile sadeleştirilerek yayımlanması uzun yıllar eserden istifade edildiğini ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Abdülcebbar Dağıstanî. *Eser-i Hâme*. İstanbul: yy., 1291.

Ağar, Mehmet Emin. "Hüseyn Ragıp'ın "Türkçe Öğretim Kitabı" Üzerine Bir İnceleme". *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 1 (Mart 2014)*, 68-76.

Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1301.

Aksoy, Tarık. *Doktor Rüştü'nün Nuhbetü'l-Etfâl İsimli Eserinin Türkçe Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 1993'e*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 1994.

Ali Haydar. "Elifbâ Kitâbiyatı". *Muallimler Mecmuası 17-18 (1924)*, 350-359.

Ayar, Hatice. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Elifbâlar*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Baymur, Fuat. *İlkokuma Yazma Öğretimi*. İstanbul: İnkılab Kitabevi, 1947.

Berker, Aziz. *Türkiye'de İlk Öğretim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1945.

Binbaşıoğlu, Cavit. *Türk Eğitim Düşüncesi Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.

Binbaşıoğlu, Cavit. *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayınevi, 2009.

Binbaşıoğlu, Cavit. "İlkokuma ve Yazma Öğretiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihsel Gelişimi". *Eğitim ve Bilim 14/114 (Ekim 1999)*, 8-34.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH.]*. No. 657, Gömlek No. 45710.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH.]*. No. 850, Gömlek No. 68200.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH.]*. No. 863, Gömlek No. 69089.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala [İ. MVL.]*. No. 481, Gömlek No. 21788.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Şûra-yı Devlet [İ. ŞD.]*. No. 10.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezâreti [MF. MKT.]*. No. 92, Gömlek. 72.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi [MF. MKT.]*. No. 2, Gömlek No. 250.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi [MF. MKT.]*. No. 4, Gömlek No. 145.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi [MF. MKT.]*. No. 48, Gömlek No: 185.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadâret Divan Kalemi Evrâkı [A.]DVN]*. No. 38, Gömlek No. 49.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadâret Mühimme Kalemi Evrâkı [AJMKT. MHM.]*. No. 419, Gömlek No. 15.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Şûra-yı Devlet [ŞD.]*. No. 880, Gömlek No. 29.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Mühimme-i Asâkir Defterleri [A. DVNS. ASK. MHM. D.]*. No. 989, Gömlek No. 7, 440.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Mabeyn-i Humayûn Evrâkı İradeleri [MB. İ.]*. No. 79, Gömlek No. 89.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Şûra-yı Devlet [ŞD.]*. No. 881, Gömlek No. 22.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye. *Elifbâ Risalesi*. İstanbul: Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, 1283.

Darüşşafaka Elifbâsı. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1310.

Elifbâ. yy: yy., 1272.

Elifbâ Cüzü. yy: yy., ts.

Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.

Hızlı, Mefail. *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Rağbet Yayınları, 1995.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Mahmud Cevad. *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338.

Mebde-i Ta'lim-i Sıbyân. İstanbul: Erzincanlı Artin Minasyan ve Şirketi Matbaası, 1866.

Muallim Cevdet, "25 Sene Evvelki Hatıralardan: Selim Sabit Merhum Hakkında", *Tedrisat Mecmuası Nisan (1925)*.

Mehmed Cevdet. *Feyz'ül amim fi esrari't-ta'lim* (yy.: 1290).

Mehmed Cevdet. *Risale-i Ahlâkiye*. Dersaadet: Mühendisöğlü Ohannesin Matbaası, 1286.

- Mehmed Rüşdî. *Nuhbetu'l-Etfal*. İstanbul: Necib Efendi Litografya Destgahı, 1273.
- Muhammed Raşid bin Halil. *Risale-i Elifbâiyye*. İstanbul: Aşir Efendinin Taş Destegâhı, 1280.
- Nasîf b. Mü'min el-Maluf. *Elif Cüzü*. Paris: yy., 1263.
- Necib. *Elifbâ-yı Osmânî*. İstanbul: yy., 1281.
- Necib Asım. "Elifbâımız Hakkında Bazı Mülâhazalar". *Daru'l Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası* (1332-1334), 131-136.
- Selim Sabit. *Risâle-i Elifbâiyye*. İstanbul: yy., 1282.
- Selim Sabit. *Elifbâ-yı Osmânî*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290.
- Selim Sabit. *Rehnümâ-i Muallimîn*, yy., yy.
- Somel, Selçuk Akşin. "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler". *150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007.
- Şahbaz, Namık Kemal. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2005.
- Şahbaz, Namık Kemal. *Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Şahbaz, Namık Kemal. "Türkçe Öğretimi Açısından Elifbâ Kitapları". Malatya: XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 2004.
- Şahbaz, Namık Kemal. "Türkçe İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Ses Yöntemi ve İsmail Hakkı Elifbâ'sı". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 2 (2005), 55-66.
- Şahbaz, Namık Kemal – Bağcı, Hasan. "Halka Okuma Yazma Öğretiminde İlk Önemli Kurum: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Yayınları". *Ege Eğitim Dergisi* 9/1 (2008), 23-32.
- Şahbaz, Namık Kemal. "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ordusunda Okuma Yazma Öğretimi". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 27 (Bahar, 2010), 581-593.
- Usûl-i Cedîde Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü*. İstanbul: Mekteb-i Tibbiye-i Şahane, 1275.
- Ünal, Uğur – Birbudak, Togay Seçkin. İstanbul Dârulmuallimîni (1848-1924). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2013.
- Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876). İstanbul: MEB Yayınları, 2004.
- Yılmaz, Barış. *Arakel'in Yayın Katalogları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Structured Abstract

In this study, it was found that the teaching of Ottoman Turkish became more important than it was in the past after the proclamation of the Tanzimat Edict. This brought about the emergence of new opinions on teaching methods and the preparation of new alifbas to be used in these lessons. These alif bas, which were a reflection of the jadid method movement, were important in terms of teaching literacy in Ottoman Turkish. The alif bas that were prepared since 1856 were the first studies in which the first innovations were made and efforts to facilitate the teaching of Ottoman Turkish were observed. In those years, many people who were educators or who were interested in the field tried to find new methods to facilitate literacy based on their own experiences. Mehmed Cevdet, who was the director of Dâru'l Muallimîn-i Sıbyân, was one of these people. When Mehmed Cevdet worked in the Ministry of Education, he observed the problem in teaching reading and writing in primary schools closely, and published his work called *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lîm*. Mehmed Cevdet taught the method of the booklet in the teacher's school and tried to popularize his book.

The fact that the 5th copy that was examined was dated 1874 shows that *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lîm* was one of the first alif bas. The booklet differs from the alif bas that were published in the years it was prepared in various aspects. Especially in *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lîm*, it is one of the original aspects of the study that the letters were written separately and the spelling of these letters at the beginning, middle, and at the end was given during the first letter teaching. It is an important innovation that he started to teach syllables with letters used as vowels and delayed harakas to teach them later. In this way, it was ensured that students gained familiarity with Turkish words before Arabic words. It was a good decision for students not to use harakas, which were commonly used in the previous alif bas, in writing Ottoman Turkish words, to have the students become used to reading texts without syllables.

Mehmed Cevdet also found spelling, which was considered to be the only and indispensable method of teaching reading in the years he wrote his work, unnecessary, and argued that students should read the words without spelling them. This was also an approach ahead of his time. The author, who paid attention to the words that were formed by the repetition of similar syllables and to rhyme between these words, prepared the ground for the students who resolved a word to resolve other words easily. Mehmed Cevdet also aimed to teach moral principles in his reading texts, and dealt with virtues such as love, respect, loyalty, fidelity, and contentment. Also, the author, who mentioned bad habits, provided information on the issues in children's world such as mischief, deceit, and waste along with some bad habits not in children's world, such as backbiting, shamelessness, and jealousy. This is important in terms of showing that children were not considered as children at the time the work was written. The author, who also included the teaching of the rules that were necessary for reading the Qur'an, tried a unique method to make students realize the points that should be paid attention when they read the Arabic words on the page where the prayer texts were written. This method was in the form of writing the words that were the special reading rules in prayers -like shedde- first normally -like جَنَّتْ - and then writing them on based on the sounds that came out when reading - like جَنَّتْ in an inflected and animated manner.

Informational notes in Mehmed Cevdet's booklet were an essential step to avoid wrong practices in teaching alif bas at the time it was written. Such explanations were removed from alif bas in the following years because of the widespread use of teacher training. Although *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lîm* had unique aspects in terms of contents, the fact that the internal structure of the page was confusing, words were not separated by boxes or lines, and sentences were not separated by punctuation marks caused a complex image. The acceptance of *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lîm* in the first period of its publication seems to have decreased with the increased number of alif bas in following years. However, after Mehmed Cevdet's death, the access to the 1311 edition of *Feyz'ül amim fî esrari't-ta'lîm*, and its simplified publication under the name *Darüşşafaka Alif ba* show that the work was been benefited from for many years.